

Małgorzata Korczyńska-Derkacz, Państwowy Instytut Książki (1946–1949) i jego rola w rozwoju bibliologii, bibliotekarstwa i kultury książki w Polsce, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011, ss. 352

O ile badania nad dziejami ruchu wydawniczo-księgarskiego po II wojnie światowej nie należą dziś do rzadkości, to historia polskiego bibliotekarstwa tego okresu pozostaje na marginesie zainteresowań badaczy. Najlepszym przykładem jest Państwowy Instytut Książki (dalej: PIK), funkcjonujący w Łodzi w latach 1946–1949, którego działalność przez wiele lat nie została opracowana, a powody i okoliczności jego likwidacji były wręcz pomijane milczeniem¹. Pierwszą próbę syntetycznego ujęcia tego zagadnienia podjęła Małgorzata Korczyńska-Derkacz w książce *Państwowy Instytut Książki (1946–1949) i jego rola w rozwoju bibliologii, bibliotekarstwa i kultury książki w Polsce* wydanej przez Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego z końcem 2011 r. Autorka dotychczas zajmowała się czasopiśmiennictwem naukowym², ale już artykuł *Państwowy Instytut Książki po 60 latach – stan badań, problemy, pytania* opublikowany w 2007 r. wskazywał na nowy nurt jej zainteresowań badawczych³.

Jak dotąd, istniejące pozycje poświęcone PIK to w zasadzie artykuły dyrektora Instytutu Adama Łysakowskiego i innych pracowników, opublikowane na łamach prasy zawodowej, w których informowano o aktualnie prowadzonych pracach czy zamieszczano przygotowane przez PIK przeglądy piśmiennictwa na wybrane tematy⁴.

¹ Jeszcze w 1971 r. Helena Hleb-Koszańska i Maria Dembowska, najbliższe współpracownicy A. Łysakowskiego, nie chciały wypowiadać się na ten temat. Zob.: M. Korczyńska-Derkacz, *Państwowy Instytut Książki (1946–1949) i jego rola w rozwoju bibliologii, bibliotekarstwa i kultury książki w Polsce*, Wrocław 2011, s. 13.

² Zob. m.in.: M. Korczyńska-Derkacz, *Problematyka badań nad czasopiśmiennictwem naukowym*, „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 2, s. 281–303; eadem, *Czasopiśmiennictwo naukowe XIX wieku – definicje i typologia*, „Roczniki Biblioteczne” 1992, z. 1–2, s. 209–218; eadem, *Tendencje rozwojowe polskiego czasopiśmiennictwa naukowego w latach 1991–2005*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2006, nr 1, s. 75–92.

³ Eadem, *Państwowy Instytut Książki po 60 latach – stan badań, problemy, pytania*, „Przeгляд Biblioteczny” 2007, nr 3, s. 341–353.

⁴ Zob. m.in.: A. Łysakowski, *Pierwsze wieści o Państwowym Instytucie Książki*, „Bibliotekarz” 1946, nr 11/12, s. 226–229; idem, *Tok i wyniki prac instytutu 1946/1947*, „Biuletyn Państwowego Instytutu Książki” 1947, t. 1, nr 1, s. 1–6; Z. Makowiecka, *Czytelnictwo dzieci w świetle ankiety P.I.K.*, „Bibliotekarz” 1949, nr 3–4, s. 50–54 czy M. Poznański, *Sprawy prasy w Państwowym Instytucie Książki*, „Prasa Polska” 1948, nr 12–13, s. 3–5.

Drobne wzmianki o Instytucie można odnaleźć także w wydawnictwach omawiających powojenną działalność bibliograficzną⁵. Jak zauważa Autorka recenzowanej pracy, więcej informacji o PIK dostarczają publikacje, które ukazały się w 20. rocznicę śmierci A. Łysakowskiego⁶. W 1971 r. wydano monograficzny zeszyt „Przeglądu Bibliotecznego” w całości dedykowany dyrektorowi PIK i samemu Instytutowi. Zawierał on m.in. tekst Marii Dembowskiej⁷, bliskiej współpracownicy A. Łysakowskiego i kierowniczkę Wydziału Dokumentacji PIK, omawiający okoliczności powstania Instytutu i jego działalność, oraz artykuł Heleny Hleb-Koszańskiej⁸, kierowniczkę Wydziału Prac Naukowych PIK, przybliżający sylwetkę dyrektora Instytutu Książki. Do istotnych prac dotyczących PIK należy zaliczyć także źródłowy tekst *Sprawozdanie Państwowego Instytut Książki (1946–1949)*⁹, przygotowany przez A. Łysakowskiego dla Ministerstwa Oświaty w 1949 r., a opublikowany przez M. Dembowską dopiero w 1993 r.

W świetle tak skromnej literatury przedmiotu zasadne wydaje się więc podjęcie przez M. Korczyńską-Derkacz zagadnienia funkcjonowania i okoliczności likwidacji PIK. Samodzielna wartość jej pracy wynika przede wszystkim z faktu dotarcia do źródeł wykorzystywanych dotychczas jedynie w ograniczonym zakresie lub pozostających poza obiegiem naukowym. Warto wymienić choćby dokumenty związane z działalnością Ministerstwa Oświaty i podległej mu Naczelnej Dyrekcji Bibliotek oraz dokumenty Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z lat 1945–1950 dotyczące PIK i polityki bibliotecznej, przechowywane w Archiwum Akt Nowych. Do równie ważnych materiałów należy zaliczyć teki dokumentacyjne Zakładu Dokumentacji Księgoznawczej Biblioteki Narodowej (dalej: BN) dotyczące m.in. A. Łysakowskiego, Instytutu Bibliograficznego czy organizacji bibliotekarstwa w Polsce po roku 1945¹⁰. Jednym z najcenniejszych dokumentów archiwalnych wykorzystanych przez autorkę jest – do niedawna niedostępna publicznie – kronika PIK, prowadzona przez A. Łysakowskiego, a później przez innych pracowników od połowy 1945 r. do 3 października 1949 r. Kronika, licząca 133 strony rę-

⁵ Zob. m.in.: J. Korpała, *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969, s. 252–253; M. Skalska-Zlat, *Bibliografia w Polsce 1945–1990. Naukoznawcza analiza dyscypliny*, Wrocław 2002, s. 82, 85–86, 159–160.

⁶ M. Korczyńska-Derkacz, *Państwowy Instytut Książki (1946–1949)...*, s. 12.

⁷ M. Dembowska, *Państwowy Instytut Książki 1946–1949*, „Przegląd Biblioteczny” 1971, z. 1–4, s. 81–100.

⁸ H. Hleb-Koszańska, *Adam Łysakowski. Życie i działalność*, „Przegląd Biblioteczny” 1971, z. 1–4, s. 5–51.

⁹ *Kartka z historii polskiej bibliologii. Sprawozdanie Państwowego Instytut Książki (1946–1949)*, oprac. A. Łysakowski, do druku przygotowała i wstępem opatrzyła M. Dembowska, „Roczniki Biblioteki Narodowej” 1993, s. 73–109.

¹⁰ M. Korczyńska-Derkacz, *Państwowy Instytut Książki (1946–1949)...*, s. 15.

kopiściennego tekstu, dokumentuje procesy związane z powstawaniem Instytutu, jak i jego późniejszą likwidacją. Przez wiele lat znajdowała się w dyspozycji M. Dembowskiej, a wraz z jej spuścizną trafiła do BN. Cieszy informacja o przygotowywaniu przez autorkę publikacji tego, ważnego dla historii polskiego bibliotekarstwa, źródła¹¹. Z pozostałych dokumentów warto jeszcze wymienić korespondencję, materiały wspomnieniowe i pamiętniki. Należy zaznaczyć, że i tu autorka nie poprzestała na materiałach opublikowanych, ale sięgnęła m.in. do listów Józefa Grycza przechowywanych w BN, czy znajdującej się w Łodzi korespondencji Jana Muszkowskiego z A. Łysakowskim, jak również wysłuchała wspomnień Wiesława Mincera, pracownika PIK związanego później z Biblioteką Uniwersytecką w Toruniu¹².

Rezultatem badań opartych na tak niezwykle obszernej bazie źródłowej jest obszerna, licząca 352 strony, monografia PIK. Na jej strukturę złożyło się pięć rozdziałów.

W pierwszym Autorka przedstawiła kształtowanie się koncepcji instytutu badawczego książki i czytelnictwa w okresie międzywojennym w kontekście nowo tworzonej BN i funkcji, jakie miała ona wypełniać. Przybliżyła także, działające już wówczas, zagraniczne instytucje naukowe traktujące książkę jako zasadniczy przedmiot badań.

Rozdział drugi M. Korczyńska-Derkacz przeznaczyła na szczegółowe omówienie okoliczności powołania PIK, sporo miejsca poświęcając przy tym działaniom administracyjnoprawnym w zakresie organizacji polskiego bibliotekarstwa. Badaczka zwróciła uwagę na uwarunkowania polityczne tego okresu wyróżniając „czynnik władzy” – Wydział Bibliotek przekształcony, w marcu 1946 r., decyzją ministra oświaty Czesława Wycecha w Naczelną Dyрекcję Bibliotek (dalej: NDB) – oraz „czynnik opinii społecznej” – Radę Książki, ciało opiniodawczo-doradcze funkcjonujące przy Ministerstwie Oświaty¹³. W rozdziale tym autorka przedstawiła także różne koncepcje powołania tej nowej jednostki organizacyjnej i badawczej, m.in. projekt Instytutu Książki zredagowany w czasie wojny przez księgarzy w celu skoordynowania późniejszych działań poszczególnych urzędów i instytucji w zakresie wszelkich prac związanych z książką. Projekt był znany A. Łysakowskiemu, eksponował jednak zagadnienia wydawniczo-księgarskie i koncentrował się bardziej na sprawach praktycznych niż naukowych¹⁴. W tej części pracy M. Korczyńska-Derkacz omówiła również poszczególne warianty statutu PIK, strukturę organizacyjną Instytutu, na którą ostatecznie złożyły się cztery wydziały (Wydział Dokumentacji, Wydział Prac Badawczych, Wy-

¹¹ Ibidem, s. 16.

¹² Ibidem, s. 17.

¹³ Ibidem, s. 41, 43.

¹⁴ Ibidem, s. 50, 53.

dział Prac Stosowanych, Wydział Wydawnictw), oraz pokrótce przybliżyła sylwetki pracowników naukowych i administracyjnych.

Kolejny, trzeci rozdział pracy został poświęcony już bezpośrednio działalności Instytutu Książki, obejmującej podejmowanie „zagadnień badawczych związanych z książką, bibliografią, bibliotekarstwem i czytelnictwem oraz planowanie i popieranie tych badań w innych ośrodkach, organizację szeroko rozumianej służby informacyjnej, kształcenie i przygotowywanie fachowych kadr bibliotekarzy”¹⁵. Autorka przedstawiła tu m.in. zamiar utworzenia „komisji w zakresie nauki o książce”, które miały zainicjować zespołowe badania nad różnymi aspektami książki (m.in. komisja historii książki, metodologii, terminologii księgoznawczej, dokumentacji i bibliografii, ekonomii)¹⁶, powołanie Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej, zainicjowanie opracowywania „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce”, podjęcie prac nad słownikiem biograficznym pracowników książki¹⁷ czy działalność wydawniczą Instytutu koncentrującą się wokół „Biuletynu Państwowego Instytutu Książki” oraz „Komunikatów”.

Niezwykle interesujący jest rozdział czwarty pracy, w którym M. Korczyńska-Derkacz zamieściła informacje dotyczące okoliczności likwidacji Instytutu, akcentując wpływ sytuacji politycznej na sektor nauki i na samo bibliotekarstwo pod koniec lat czterdziestych. Był to okres „ofensywy kulturalnej” odrzucającej dotychczasowy model „kultury burżuazyjnej”, czas w którym bibliotekarz miał stać się „żołnierzem rewolucji kulturalnej”¹⁸. Do tej roli niez zaangażowany politycznie, należący do przedwojennej elity intelektualnej A. Łysakowski zupełnie nie pasował. Istotne wydają się także relacje osobiste, na co zwraca uwagę sama Autorka, pomiędzy dyrektorem PIK A. Łysakowskim a Alodią Kawecką-Gryczową, stojącą na czele Oddziału Dawnej Książki, jak również samym J. Gryczem związanym z NDB¹⁹. 5 lipca 1949 r. decyzję o likwidacji PIK podjął Józef Skrzypek dyrektor NDB, a A. Łysakowski został przeniesiony do Instytutu Bibliograficznego w BN²⁰.

¹⁵ Ibidem, s. 99.

¹⁶ W grudniu 1948 r. propozycje przystąpienia do komisji wysłano co najmniej do 234 bibliotekarzy, bibliografów, księgarzy, introligatorów i artystów książki, pracowników naukowych i pracowników Ministerstwa Oświaty. Odpowiedziało ok. 10% respondentów. Nikłe zainteresowanie pracami komisji wyrażało zdystansowaną i ostrożną postawę środowiska, mogło także wynikać z rozpowszechnianych informacji o rychłej likwidacji Instytutu. Zob. M. Korczyńska-Derkacz, *Państwowy Instytut Książki (1946–1949)*..., s. 104–105, 118, 120.

¹⁷ Początek pracom nad słownikiem dała kartoteka bibliograficzna opracowywana w czasie wojny w Bibliotece Zamojskich. Zob.: M. Korczyńska-Derkacz, *Państwowy Instytut Książki (1946–1949)*..., s. 194.

¹⁸ Ibidem, s. 215.

¹⁹ Ibidem, s. 220–222.

²⁰ Ibidem, s. 254.

Ostatni, piąty rozdział pracy omawia spuściznę pozostałą po 3-letniej działalności Instytutu. Po likwidacji PIK pracownicy zostali przymusowo przeniesieni do różnych bibliotek i ośrodków naukowych w Polsce, w tym Instytutu Bibliograficznego, Biblioteki Narodowej, Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi i w Toruniu czy Biblioteki Instytutu Badań Literackich. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 3 marca 1950 r. zadania PIK w zakresie prowadzenia badań naukowych dotyczących książki, bibliotekarstwa i czytelnictwa zostały przekazane Instytutowi Badań Literackich, a w zakresie zbierania i udzielania informacji bibliograficznej – BN. Kształcenie bibliotekarzy powierzono z kolei Ministerstwu Oświaty²¹. Głównym spadkobiercą zamierzeń i koncepcji Instytutu okazała się przede wszystkim BN, gdzie kontynuowano bibliotekarskie prace normalizacyjne, zgodnie z projektem PIK powołano Pracownię Centralnie Drukowanych Kart Katalogowych, a księgozbiór i teki dokumentacyjne PIK stały się podstawą Pracowni Dokumentacji Księgoznawczej – obecnego Zakładu Dokumentacji Księgoznawczej²².

Całość omawianej pozycji zamykają bardzo interesujące *Uwagi końcowe*, akcentujące najważniejsze osiągnięcia PIK, do których autorka zalicza m.in. rozpoczęcie „szeroko zakrojonych badań czytelniczych, których wyniki miały służyć ustalaniu i aktualizowaniu planów wydawniczych”, „podjęcie dyskusji nad zawodem bibliotekarza i opracowanie wytycznych dla szkolnictwa zawodowego bibliotekarzy i księgarzy”, „opracowanie wykazu polskich bibliografii specjalnych i zasad ogólnej metodyki sporządzania spisów bibliograficznych” czy zainicjowanie tworzenia specjalistycznej biblioteki księgoznawczej, w ramach której zgromadzono ponad dziesięć tysięcy woluminów²³. Dopełnieniem pracy są aneksy, wśród których znalazł się także Memoriał Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich w sprawie zachowania Instytutu Książki z lutego 1949 r.

Publikacja *Państwowy Instytut Książki (1946–1949) i jego rola w rozwoju bibliologii...* została napisana z dużym znawstwem tematu, piękną polszczyzną, jest doskonale opracowana edytorsko i odpowiada wysokim kryteriom stawianym tego rodzaju wydawnictwom. Reasumując, należy stwierdzić, że recenzowana monografia z pewnością zasługuje na miano potrzebnej. Spotka się ona zapewne z dużym uznaniem nie tylko bibliologów, ale i historyków, zainteresowanych dziejami PRL-u. Solidna warsztatowo i wartościowa praca uzmysławia, jak wiele polska bibliologia zawdzięcza pracom zainicjowanym w latach czterdziestych w Instytucie Książki, a kontynuowanym przez jego pracowników w innych ośrodkach, czego przykładem jest

²¹ Ibidem, s. 271.

²² Jak podaje autorka, do Warszawy wysłano osiem aut ciężarowych ze zbiorami PIK (ibidem, s. 278).

²³ Ibidem, s. 302–303.

choćby *Słownik pracowników książki polskiej*. W kontekście tak bogatych dokonań żał tylko, że tak ważna instytucja czekała ponad sześćdziesiąt lat na opracowanie swojej działalności.

Wanda A. Ciszewska (Toruń)

Lidia Potykanowicz-Suda, *Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim w latach 1945–1970*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2011, ss. 387

Tuż po zakończeniu II wojny światowej relacje na linii Państwo–Kościół kształtowały się w miarę poprawnie. W pierwszych powojennych latach władza komunistyczna nie dążyła do bezpośredniej konfrontacji z Kościołem katolickim. Ten stan szybko zmienił się, gdy władze państwowe rozprawiły się z podziemiem niepodległościowym. Odtąd komuniści postrzegali Kościół katolicki jako głównego wroga ideologicznego i na nim skoncentrowali swoje działania. W szczególnie trudnej sytuacji znalazł się Kościół rzymskokatolicki na ziemiach przyznanych Polsce decyzją wielkich mocarstw podczas konferencji poczdamskiej w 1945 r. (tzw. Ziemie Odzyskane), ponieważ musiał tam zorganizować na nowo życie religijne. Niezwykle specyficzna okazała się sytuacja powołanego w 1945 r. województwa gdańskiego, obejmującego część przedwojennych terenów dawnego województwa pomorskiego oraz niektóre ziemie włączone do Polski po zakończeniu II wojny światowej. Na dawne podziały historyczne nakładała się złożona struktura administracyjna Kościoła katolickiego na tych ziemiach. W lipcu 1945 r. prymas Polski kardynał August Hlond na mocy specjalnych pełnomocnictw Stolicy Apostolskiej utworzył na Ziemach Odzyskanych pięć administracji apostolskich i powołał na ich rządców administratorów apostolskich. Przez długie lata województwo gdańskie swoim zasięgiem obejmowało cały obszar diecezji gdańskiej, część diecezji chełmińskiej, warmińskiej oraz administracji gorzowskiej (powiat lęborski). Po wojnie pierwszym administratorem apostolskim diecezji gdańskiej i chełmińskiej, które obejmowały większą część województwa gdańskiego, został ks. dr Andrzej Wronka.

Recenzowana monografia jest poświęcona złożonym relacjom pomiędzy Państwem a Kościołem rzymskokatolickim na terenie województwa gdańskiego w latach